

3. Бобрицька В. І. Дослідження проблеми формування самоосвітньої компетенції у майбутніх учителів у контексті євроінтеграційних процесів / В. І. Бобрицька // Проблеми освіти в Польщі і в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 21-24 квітня 2009 р. Київ-Житомир / За ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К. : КІМ, 2009. – С. 306-316.

4. Буряк В. К. Самостійна робота з книгою / В. К. Буряк. – К. : Радянська школа, 1990. – 45 с.

5. Кустовський С. М. Дидактичні умови організації самостійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх економістів у вищих навчальних закладах : атореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / С. М. Кустовський. – Вінниця, 2005. – 20 с.

6. Литвиненко М. В. Проектирование результатов подготовки специалистов в условиях модульной системы обучения : методическое пособие / Литвиненко М. В. – М. : Изд-во МИИГ АиК, 2006. – 66 с.

7. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу // Самоактуализированные люди : Исследование психологического здоровья (Мотивация и личность, Гл. 11) / Абрахам Маслоу : пер. с англ. А. М. Татлыбаевой ; комент. Н. Ф. Калина. – Спб, 1999. Режим доступа : http://kruzers15.boom.ru/ID_17_37htm.

8. Чернігівська Н. С. Самоосвіта студентів в умовах модульного навчання // Н. С. Чернігівська // Проблема особистості в сучасній науці : тези доп. VII Всеукр. конф. молодих науковців (28 жовт. 2004 р.). – К., 2005. – С. 216-218.

9. Шимко І. М. Дидактичні умови організації самостійної навчальної роботи студентів вищих навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 "Теорія і методика проф. освіти" / Шимко І. М. – Кривий Ріг, 2003. – 199 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бондар Лілія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики навчання іноземних мов за професійним спрямуванням (Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»).

Коло наукових інтересів: проблема формування самоосвітньої компетенції студентів у процесі засвоєння фахових дисциплін.

ДІАЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПСИХОЛОГІЇ КОНФЛІКТУ

Тетяна БОНДАРЄВСЬКА (Кіровоград)

У статті розглядається діалог як соціально-психологічний феномен, обґрунтовуються особливості діалогічного спілкування, розглядається діалогічний підхід до психології конфлікту.

В статье рассматривается диалог как социально-педагогический феномен, обосновываются особенности диалогического общения, рассматривается диалогический подход к психологии конфликта.

Ключові слова: діалог, конфлікт, спілкування, міжособистісна взаємодія, конфліктна взаємодія, екзистенційно-онтологічний підхід, стратегії поведінки особистості в конфлікті.

Постановка проблеми. Проблема міжособистісної взаємодії є унікальним соціально-психологічним явищем, в якому суперечки, кризи і конфлікти зустрічаються досить часто і відносяться до важливих та значущих подій в житті людини. Розглядаючи особливості конфліктної взаємодії слід зазначити, що є недостатньо вивченням питання по співвідношення психології діалогу та психології конфлікту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема конфліктної взаємодії привертає пильну увагу вчених і знаходить віддзеркалення в цілому ряду робіт зарубіжних і вітчизняних психологів психологов. Питаннями конфліктного спілкування займались Корнеліус Х., Фейр Ш.; Лоренц К., Ліос Р., Райфа Х., Майерс Д., Скотт Дж., Спіллман К. Р.

Останнім часом було опубліковано значну кількість вітчизняними вченими А. Я. Анцуповим, М. В. Афоньковою, А. І. Донцовим, О. Э. Зуськовою, Л. Козером, К. Левіним, С. А. Петровською, Ю. Г. Запрудским, Ю. А. Канатаєвою, Р. Л. Кричевским, Е. М. Дубовською та іншими.

Проте, як ми бачимо, питання про співвідношення психології конфлікту та психології діалогу до недавнього часу не поставало у вітчизняній науці: дослідники конфлікту не звертались до діалогічного вивчення проблем конфліктології, а дослідники діалогу не ставили своєю метою вивчення проблем психології конфлікту.

Отже, *метою* нашого дослідження є вивчення особливостей діалогічного спілкування та конфліктної взаємодії з точки зору психології діалогу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури показує, що в сучасній культурі та науці переважає традиційне лінгвістичне та комунікативне розуміння діалогу як феномену діадного спілкування. Феномен діалогу представляє собою явище із сфери психології спілкування, проте в дійсності – це явище, яке виходить за межі тільки лише лінгвістичного або комунікативного і навіть психологічного розуміння.

Як свідчить етимологія, грецький корінь «діа» співвідносить у собі значення «через», «між», «відмінності», «співвідношення» [9]. Тому поняття «діалог» говорить те стільки про двох учасників спілкування, що знаходяться в позиції комунікативного рівноправ'я, а скільки про те, що учасники діалогу, не дивлячись на їх відмінності, знаходяться один з одним у деякому нероздільному співвідношенні, в органічній єдності. Тобто, як зазначають М. М. Бахтін та М. Бубер, учасники діалогу знаходяться у діалогічній взаємодії, що не являє собою відносини комунікативної рівності, а відносини екзистенційно-онтологічного співбуття та самотуття.

Розглядаючи дослідження соціально-психологічних особливостей діалогу як феномена спілкування та взаємодії, слід зазначити, що багато психологів розуміють діалог як форму та механізм міжособистісного спілкування та соціально-особистісної взаємодії.

Наприклад, Панферов В. Н. аналізує співвідношення категорій діалогу та спілкування та розкриває основні особливості діалогу як феномена спілкування [6]. Він наголошує, що діалог – це цілісний

дискурсивний процес обміну думками, почуттями і відношеннями партнерів по загальній для них проблемі у вигляді мовленнєвої діяльності. В. Н. Панферов вважає, що форма діалогу – це обмін репліками та висловлюваннями, а його зміст – це обговорення поглядів партнерів, засноване на взаємному інтересі до предмету розмови. Він розглядає діалог як явище мовленнєвої діяльності, а діалогічність як соціально-психологічний феномен взаємодії людей.

Розглядаючи комунікативну сторону спілкування Г. М. Андреева вводить поняття «діалог». З її точки зору, діалог, або діалогічне мовлення, як специфічний вид розмови являє собою послідовну зміну комунікативних ролей, в ході якої виявляється зміст мовленнєвого повідомлення, тобто відбувається збагачення інформації [1].

Такий підхід, на нашу думку, відображає в більшій мірі традиційне лінгвістичне розуміння діалогу. Проте Г. М. Андреева також підкреслює, що діалог завжди відбувається між особистостями, що володіють певними намірами (інтенціями). Внаслідок цього в діалозі завжди виявляється двосторонній характер взаємодії партнерів [1]. Саме це зумовлює необхідність уваги до співрозмовника, скоординованість з ним мовлення. Інакше буде порушено найважливішу умову успішності вербальної комунікації – розуміння змісту того, що говорить інший, і в кінцевому розумінні – розуміння та пізнання іншої особистості.

Досить цікавий підхід до розуміння діалогічного спілкування розробив С. Л. Братченко, який висунув уявлення про спрямованість особистості у спілкуванні як індивідуальної «комунікативної парадигми», що включає уявлення про зміст спілкування, його засобах, бажаних способах поведінки у спілкуванні та інші. При теоретичній розробці концепції спрямованості особистості у спілкуванні дослідник спирався на діалогічні переконання М. Бахтіна та М. Бубера, А. Хараша.

В своїй соціально-психологічній концепції С. Л. Братченко виділив 6 основних спрямованостей особистості у спілкуванні: діалогічну, авторитарну, маніпулятивну, альтерцентристську, конформістську і індіферентну.

Діалогічна спрямованість – орієнтація на рівноправне спілкування, на співпрацю, на сумісну творчість, взаєморозуміння і взаємодію

Авторитарна спрямованість – прояв егоцентризму в спілкуванні, прагнення бути зрозумілим іншим при повному ігноруванні проблем іншого, наявність ригідних авторитарних установок.

Маніпулятивна спрямованість – витончена форма егоцентризму з орієнтацією на саморозвиток, власну вигоду за рахунок інтересів партнера, прагнення зрозуміти партнера по спілкуванню з тим, щоб використовувати його в особистих цілях, небажання зрозумілим і розкритим.

Альтерцентристська (альтруїстична) спрямованість – орієнтація на добровільну відмову від рівноправ'я на користь партнера, прагнення зрозуміти іншого за відсутності бажання бути зрозумілим іншим.

Конформна спрямованість – орієнтація на сильнішого партнера, на формальне недійсне його прийняття і розуміння, відсутність прагнення і установок до творчості і розвитку.

Індиферентна спрямованість – відсутність вираженої орієнтації особистості у сфері спілкування, байдужість до проблем іншого і до свого спілкування, установка на суто ділові відносини з партнером.

Серед шести видів спрямованостей тільки одна являється безпосередньо діалогічною, а інші – монологічними формами спрямованості особистості у спілкуванні.

Безсумнівний інтерес для психології діалогу представляє атрибутивна концепція особистості Петровського А. В. [7], в якій особистісне буття розглядається в трьох просторах: усередині індивіда, між індивідами, та в інших індивідах. На нашу думку, інтраіндивідний порстір відповідає діям свідомості особистості, інтеріндивідне – міжособистісній взаємодії та зовнішньому діалогу, а у просторі метаіндивідної атрибуції розгортається самосвідомість та внутрішні діалоги особистості.

Досить актуальним напрямком психології діалогу є різноманітні методи і технології ведення переговорів.[5]. Є. І. Кімпейянен розглядає переговори як форму діалогічної взаємодії наголошує, що в процесі переговорів важливу роль відіграють захисні механізми та захисна комунікація. В. І. Котов наголошує, що в ході переговорів досить часто проявляються ряд стереотипів, що ускладнюють діалог: нерідко перебільшуються протиріччя сторін, при оцінці альтернативних пропозицій учасники переговорів часто суб'єктивні, іноді виникає черезмірне бажання справедливості.

М. М. Лебедева вважає, що найбільш вдалою стратегією ведення переговорів є партнерство, яке являє собою співпрацю сторін, спрямовану на сумісний аналіз проблеми та пошук її вирішення, шляхом рівноправних суб'єкт-суб'єктних стосунків. Вона наголошує, що суттєвими функціями переговорів є регуляція, контроль та координація дій сторін.

В книзі М. М. Лебедевої з'являється поняття конструктивного діалогу, в контексті переговорного процесу, умовами якого є установки на конструктивне вирішення питання, висунув на перше місце вирішення проблеми, орієнтація на партнерські стосунки.

Органічною стороною соціальної психології діалогу є психологія конфлікту, яка приваблює увагу багатьох дослідників. Характеризуючи феномен конфлікту, Р. А. Пономарьова підкреслює, що моральний вибір

особливо чітко проявляється в конфліктних ситуаціях, в яких новизна та суперечливість обставин роблять необхідним пошук прийнятних варіантів виходу. Культура діалогу в конфліктних ситуаціях пов'язана з цілим рядом доречних правил ведення діалогу: вислухати партнера до кінця, не поспішати з вираженнями, уточнити позицію партнера та чітко окреслити свою, не переходити на «особистість» опонента та ін.[8].

В монографії «Психологія конфлікту» Н. В. Грішина висуває думку, що в ситуації міжособистісного конфлікту людина нерідко веде діалог сама із собою та з партнером. [3]. В ситуації конфлікту діалогічна взаємодія стає особливо складною. Досліджуючи типи комунікативної взаємодії Н. В. Грішина робить висновок, що у спілкуванні важливим є не тільки діалогічна взаємодія, але і опосередковане та «знеособлене» спілкування, необхідне для взаємодії з людьми в ситуації конфронтації, суперництва та конфлікту.

Р. Хикнер повною мірою усвідомлює, що разом з фундаментальністю діалогу для людського існування, не менш важливе значення для людського буття має і людський конфлікт. Діалогічний підхід виходить з того, що в ядрі нашої «інтерекзистенції» завжди є глибокі відмінності в точках зору. Саме різноманіття точок зору створює нові і багаті можливості для розвитку людини, міжособистісних відносин і суспільства. Діалектика людського існування і розвитку припускає наявність і взаємодія відносин тотожності і єдності, відносин відмінності і суперечності. Р. Хикнер посилається тут на авторитетну думку філософів про те, що «здоровий розвиток відбувається тоді, коли є креативна інтеграція відмінностей і схожості між і серед людського існування».

Проблема спілкування, загалом, і проблема спілкування в конфліктній ситуації зокрема була предметом вивчення багатьох вчених.

З погляду представників неофрейдистського підходу, спілкування – це процес реалізації несвідомої побутової мотивації особистості. Представники неофрейдистського підходу розуміли під спілкуванням систему поведінкових дій, обмін підкріпленнями, діалектичну взаємодію. І, нарешті, спілкування – це процес особистісної самоактуалізації; реалізації екзистенційної суті особистості, пошук взаєморозуміння, миттєвого сенсу.

Представники когнітивістського підходу розуміли під спілкуванням комунікацію, в якій відбувається інформаційний обмін, виявляються різні пізнавальні процеси, соціальна перцепція (сприйняття), а також мало усвідомлювані установки та атитюди.

Представники інтеракціоністського підходу під спілкуванням розуміли соціальну взаємодію, комунікацію за допомогою символів, в

якій виявляються їх індивідуальне і соціальне значення, а також соціальні ролі.

Засновником транзактного аналізу є Е. Берн. З погляду представників цього підходу, спілкування – це процес обміну транзакціями, тобто діями, стимулами і реакціями, які за змістом відповідають трикомпонентній структурі особистості, яка включає позиції емоційної «дитини», нормативно-стереотипного «батька» і розумно-раціонального «дорослого» [3].

У вітчизняній соціальній психології загальноприйнятим явищем (загальноприйнятою закономірністю) є виділення в структурі спілкування трьох сторін: комунікативної, перцептивної і інтерактивної [1].

Комунікативна сторона спілкування або комунікація, у вузькому сенсі слова, полягає в обміні інформацією між індивідами, що спілкуються. Інтерактивна сторона спілкування полягає в організації взаємодії між індивідами, що спілкуються, тобто в обміні не тільки знаннями, ідеями, але і діями. Перцептивна сторона спілкування означає процес сприйняття і пізнання один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

В процесі виконання різних видів діяльності виникають взаємини, що є феноменом емоційного, гармонійного, інтенсивного і розумного «сполучення» людей, що впливають на якості, на життєві цілі і індивідуальні цінності. У свою чергу, якості, цілі і цінності особистості самі впливають на відносини з іншими людьми, і, таким чином, всі вони знаходяться в складному переплетенні один з одним.

Незадоволеність міжособистісними взаєминами, як правило, супроводжується конфліктними ситуаціями, що є системою зовнішніх по відношенню до суб'єкта умов і обставин, що створюють певну конфліктну обстановку, спонукаючи її активність. Конфліктна ситуація – це фрагмент життєвого процесу, який складається з події, системи координат, реакції дійових осіб, їх рішень і дій, рамок і фону (середовища), в якому розгортається поетапний ряд конфліктної ситуації.

З конфліктною ситуацією, що включає або суперечливі позиції сторін з якого-небудь приводу, протилежні цілі і засоби їх досягнення, або неспівпадіння інтересів пов'язане поняття конфлікту, що є комплексним явищем, що включає соціальні, економічні, духовні, а також психологічні елементи. Суттю конфлікту є різке загострення суперечностей і зіткнення двох або більше учасників в процесі вирішення проблеми, значущої для кожної із сторін.

Одним із прикладів застосування діалогічних ідей в конфліктології є підхід Х. Корнеліус та Ш. Фейр, який втілений в назві їх книги «Виграти може кожний» [4]. Автори практично не застосовують поняття «діалог»,

проте їх розуміння природи конфлікту та шляхів його вирішення співвідноситься з принципами та уявленнями діалогічного підходу в психології.

Автори вважають, що існують декілька типових форм поведінки особистості у спілкуванні: уникнення, придушення, конкуренція, компроміс. По суті вони являють собою різновиди стратегій «виграти-програти», тому що виходять з того, що в конфлікті виграш однієї сторони можливий лише за умови програшу іншої.

Стратегія «виграти-виграти» є радикально альтернативною всім іншим, оскільки вона відкриває можливості творчого вирішення суперечливої ситуації. В підході «виграти-виграти» предмет суперечки стає можливістю співпраці і творчої взаємодії, що співвідноситься із розумінням предмета спілкування в психології діалогу.

Стратегія «виграти-виграти» близька до діалогічного підходу тому, що основні принципи та механізми вирішення конфлікту в цій стратегії пов'язані з актуалізацією творчого підходу, емпатичних здібностей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, важливим аспектом конфліктної взаємодії є діалогічний підхід щодо вирішення суперечливих ситуацій, що виникають в процесі міжособистісного спілкування. Перспективами подальшого вивчення проблеми діалогічного підходу до психології конфлікту може бути саме детальне вивчення феномену діалогу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева Г. М. Социальная психология. 5-е изд., испр.и доп. – М.: Аспект Пресс, 2004, - 365 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. М., 1988.
3. Гришина Н. В. Психология конфликта. – СПб: Изд-во «Питер», 2000. – 464 с.
4. Корнелиус Х., Фейр Ш. Выиграть может каждый. Как разрешить конфликты. – Луганск: «Глобус», 1999. – 199 с.
5. Лебедева М. М. Вам предстоят переговоры...- М. Экономика, 1993. – 156 с.
6. Панферов В. Н. Диалог и общение // Человек в мире диалога. Тезисы докладов и сообщений. Всесоюзная конференция. – Л.: АН СССР, 1990. – с. 100-102
7. Петровский А. В. Личность, Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
8. Пономарева Р. А. Культура диалога в конфликтных ситуациях // Человек в мире диалога. Тезисы докладов и сообщений. Всесоюзная конференция. – Л.: АН СССР, 1990. – с.66-67
9. Советский энциклопедический словарь. Гл.ред.А. М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бондаревська Тетяна Ігорівна – аспірант кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: психологія діалогу та психологія конфлікту.